

ЦИВІЛІСТИКА

ГРИГОРЕНКО О. В.,
аспірант кафедри цивільного права
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 347.151:612.63

**ПРИНЦИПИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ У ВІДНОСИНАХ,
ЩО ВИНИКАЮТЬ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ДОПОМІЖНИХ
РЕПРОДУКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ**

У статті розглядаються принципи реалізації прав фізичних осіб у відносинах, що виникають при застосуванні допоміжних репродуктивних технологій. Окрема увага автора приділена поділу принципів на дві групи: загальні на спеціальні. Аналізуються усі наведені принципи та обґрунтовується невичерпність їх переліку.

***Ключові слова:** репродукція, допоміжні репродуктивні технології, принципи, реалізація прав.*

В статье рассматриваются принципы реализации прав физических лиц в отношениях, которые возникают при применении вспомогательных репродуктивных технологий. Отдельное внимание автора уделено делению принципов на две группы: общие и специальные. Анализируются все приведенные принципы и доказываемость их числа.

***Ключевые слова:** репродукция, вспомогательные репродуктивные технологии, принципы, реализация прав.*

The article discusses the principles of the rights of individuals in relationships that arise in the application of assisted reproductive technologies. Special attention is given to the author's principle of dividing into two groups: general and special. We analyzed all the above principles and prove their inexhaustible number.

***Key words:** reproduction assisted reproductive technologies, principles, realization of rights.*

Вступ. Новітні досягнення у сфері медицини та біології вносять корективи в наявну систему уявлень про статус людини та значення її життя. Невід'ємною частиною права на охорону здоров'я визнане право на репродуктивне здоров'я, яке нерозривно пов'язане з поняттям репродуктивних прав людини.

Головною метою закріплення репродуктивних прав людини є забезпечення можливості репродукції (відтворення) людини. Адже саме властивість відтворюваності є невід'ємною характеристикою права людини на життя. Це підтверджується тим, що здатність людини до репродукції впливає на якість життя людини та на можливість продовження власного роду.

Реалізація репродуктивних прав відбувається на основі певних керівних начал, основних засад, ідей, якими виступають принципи.

Будь-яке право функціонує на основі принципів, що виражають його основні характеристики та особливості. Принципи спрямовують та організують увесь механізм правового

регулювання відносин, визначають основний зміст та характер застосування правових норм у тих чи інших відносинах. Проблема визначення принципів права як таких хвилювала вчених ще з давніх часів, ще давньоримські юристи цікавилися цим питанням. Праці визначних вчених XIX – XX ст. присвячені проблемам принципів цивільного права (І.Б. Новицький, Й.О. Покровський, Г.Ф. Шершеневич та ряд інших).

Постановка завдання. Метою статті є дослідження принципів, що мають місце при реалізації прав фізичних осіб, що виникають при застосуванні допоміжних репродуктивних технологій, встановлення їх системи.

Результати дослідження. Правові принципи мають керівний характер. Більше того, як зазначає В.П. Грибанов, принципи є юридичним вираженням основоположних ідей суспільства. Але, за словами вченого, основоположні ідеї не падають з неба. Вони є відображенням найважливіших сторін суспільного життя та перш за все об'єктивних закономірностей та тенденцій суспільного розвитку [1, с. 221].

У загальнонауковій літературі під принципами розуміють загальні вимоги до суспільних відносин та їх учасників, вихідні керівні засади, що виражають сутність права і впливають з ідей справедливості й свободи, визначають загальну спрямованість та найістотніші риси чинної правової системи.

Значення цивільно-правових принципів, на думку вчених, полягає в тому, що вони відображають сутність соціальної спрямованості та основні галузеві особливості цивільно-правового регулювання, тобто зміст кожної подальшої норми має бути пронизаний принципом цивільного права [2, с. 13].

Як бачимо, принципи властиві будь-якій науці, будь-якій галузі права. Так само принципи синхронізують і відносини здійснення суб'єктивних цивільних прав, оскільки ці права також мають бути побудовані на основі певних начал, керівних ідей, законів тощо. Принципи здійснення суб'єктивних цивільних прав – це закріплені в нормах цивільного права загальні положення, які встановлюють основні вимоги до поведінки суб'єкта при здійсненні ним свого суб'єктивного права [3, с. 250].

Ознаками принципів реалізації особистих немайнових прав можемо назвати такі: загальнообов'язковість для усіх учасників відповідних відносин; закріплення на рівні законодавства; тривалість нормативного закріплення. На нашу думку, принципи здійснення відповідних прав фізичних осіб є неформалізованим правовим явищем, адже ні легальних визначень, ні доктринальних підходів до цього явища нині не існує, а, отже, не існує затвердженого та погодженого їх остаточного переліку.

Збереження власного здоров'я виступає життєвою необхідністю для будь-якої людини, її задоволення усіма незабороненими способами відноситься до приватного життя кожної особи. Загальні принципи цивільного права, закріплені у Цивільному кодексі України (далі – ЦК України), у повній мірі можуть бути застосовані і до відносин у сфері застосування допоміжних репродуктивних технологій. Зокрема, коли йдеться про дозвільний принцип цивільного законодавства, свободи договору, недопустимість свавільного втручання у приватне життя особи тощо, ми у повній мірі можемо стверджувати, що вищезазначені принципи притаманні, зокрема, відносинам у сфері допоміжної репродукції.

Якщо ж звернутися до більш вузького аспекту принципів, а саме здійснення цивільних прав, то тут можна згадати такі: принцип автономії волі, принцип законності, принцип розумності та добросовісності [3, с. 250]. Інші автори додають до цього переліку ще деякі: обґрунтованості, доцільності, соціальної справедливості, принципи пропорційності, правової визначеності, своєчасності, реальності, економічності [4, с. 452] тощо. Зрозуміло, що існує ще цілий ряд принципів цивільного права, але усі інші, наприклад, принцип недопустимості свавільного позбавлення права власності, не можуть бути застосовані до суб'єктивних немайнових прав через їх специфіку, зокрема відсутність економічного змісту та неекономічну природу.

Виходячи з вищезазначеного, а також із численності усіх перелічених принципів, варто зазначити, що система принципів здійснення особистих немайнових прав є досить складною, неоднорідною.

Досліджуючи на рівні дисертаційного дослідження тему принципів здійснення суб'єктивних цивільних прав, Ю.В. Цюкало сформував систему принципів, поділивши їх умовно на дві великі групи: загальні та спеціальні. До першої групи належать такі принципи, як законність, рівність усіх суб'єктів перед законом, рівність умов розвитку усіх форм власності. До групи спеціальних принципів вчений відносить такі: розумності, добросовісності, справедливості, автономії волі і свободи договору при здійсненні суб'єктивних цивільних прав [5, с. 48].

На нашу думку, варто погодитися із запропонованою системою, а саме із поділом усієї системи принципів умовно на дві великі групи: загальні та спеціальні принципи. Це зробить аналіз принципів більш доступним та зрозумілим, надасть змогу глибше описати сутність того чи іншого принципу, оскільки саме принципи здійснення є законодавчо закріпленим механізмом реалізації особою своїх суб'єктивних прав.

До загальних принципів репродуктивних прав доцільно відносити принципи розумності, справедливості, добросовісності, дотримання прав людини і громадянина, автономії волі, законності.

До спеціальних принципів можна віднести принципи обґрунтованості, доцільності та своєчасності, належної якості медичної допомоги, пропаганди репродуктивного здоров'я, взаємозалежності репродуктивних прав.

Навряд чи можна навести повний перелік принципів, що регулюють особисті немайнові, зокрема репродуктивні, права. На нашу думку, цей перелік має залишатися відкритим задля подальшого розширення та удосконалення, динамічно змінюючись.

Вважаємо за необхідне коротко надати загальну характеристику основних вищенаведених принципів.

Принцип розумності – це один із головних принципів будь-якої науки, будь-яких відносин, будь-якої дії. Походження терміна «розумність» латинське, дослівно “ratio” означає розум. «Розумність» є більше філософським поняттям, де його визначають як притаманну кожній людині пізнавальну здатність не просто впорядковувати, систематизувати вже наявні знання про речі та явища, але й виявляти зв'язок останніх і діяти доцільно до цього зв'язка [6, с. 15–16].

Поняття розумності до сучасного цивільного законодавства було введено разом із ЦК України, де у ч. 5 ст. 12 міститься презумпція розумності поведінки носія цивільного права при його здійсненні. Дефініції ж принципу розумності ЦК не дає, як немає її і в інших законодавчих документах України. Це, у свою чергу, породжує ситуацію, коли прерогатива тлумачення, а також, безумовно, застосування цього принципу належать безпосередньо особі, що здійснює те чи інше суб'єктивне право. Розумність у праві є оціночною категорією. Для більш повного розуміння та правильності застосування вважаємо за доцільне закріплення на законодавчому рівні критеріїв розумності.

Поміж іншого, принцип розумності червоною ниткою має йти по усім відносинам, що виникають у сфері людської репродукції, адже усі відносини мають протікати зважено, виважено, з розумінням усіх наслідків, оскільки ми говоримо не лише про конкретну особу, а про продовження людського роду взагалі, де від кожної народженої дитини залежить майбутнє прийдешніх поколінь.

Принцип справедливості логічно передбачає необхідність відповідності будь-якої діяльності фізичних осіб, посадових осіб тощо інтересам суспільства в цілому, а не надання переваги становищу чи рангу конкретної особи.

Загальновідомо, що принцип справедливості походить з часів римського приватного права, де його було закріплено майже у всіх відомих документах того часу [7]. Зокрема, Дигести Юстиніана чітко вказували, що у разі суперечності права та справедливості перевагу необхідно віддати останній (Дигести 15.1.32) [8].

Принцип справедливості притаманний усьому цивільному праву, тією чи іншою мірою проявляється у будь-яких цивільних правовідносинах. По суті, це категорія суспільної свідомості, що тісно пов'язана з існуванням права, вона є умовою існування та ефективного функціонування усього суспільства. Зміст принципу справедливості є зрозумілим для будь-якої особи, але в той же час варто відзначити, що надати дефініцію цьому принципу вкрай

важко. У літературі зазначається, що існує низка інтерпретацій поняття справедливості і що, залежно від конкретного випадку, право застосовує ту чи іншу інтерпретацію. У загальному ж значенні справедливість – це правильне, об'єктивне, неупереджене ставлення до іншої особи, врахування її інтересів або рівновага між протилежними інтересами [9].

Принцип справедливості прямо не закріплений у Конституції України, однак проходить серед усього змісту Основного Закону. Так, прикладами втілення цього принципу у життя можуть слугувати статті про нечинність законів та інших нормативно-правових актів, що визначають права та обов'язки громадян, не доведених до відома населення у порядку, встановленому законодавством (ч. 3 ст. 57); індивідуальний характер юридичної відповідальності (ст. 61); презумпцію невинуватості (ст. 62) тощо.

На відміну від Конституції України, ЦК України закріпив принцип справедливості на рівні основних засад цивільного законодавства (ст. 3 ЦК України). Крім цього, елементи поняття справедливості зустрічаються ще у багатьох нормах ЦК України: ст. ст. 509, 550, 659 тощо. Однак свого застосування цей принцип знаходить здебільшого у договірних відносинах, оскільки саме тут сторони визначають свої правила поведінки, визначаючи умови договору; при цьому така поведінка суб'єктів має відповідати не тільки нормам та вимогам закону, але і нормам права.

На думку автора, цей загальний принцип цивільного права цілком може бути застосований і до репродуктивних прав, оскільки завжди має бути наявний рівний баланс прав та інтересів усіх зацікавлених осіб.

Принцип добросовісності, як відомо, полягає у вимозі чесного та сумлінного використання суб'єктом правозастосування наданих йому повноважень та виконання покладених на нього обов'язків.

Поняття добросовісності, як і більшість інших принципів, є широким філософським поняттям та використовується практично всіма галузями права. Категорія добросовісності також сягає корінням римського права, оскільки саме у римському праві вона з'явилася та отримала подальший розвиток. Але на сьогодні найбільшого поширення цей принцип отримав у цивільному праві.

Принцип добросовісності також належить до так званих моральних принципів, оскільки він проявляється не лише у конкретних правовідносинах, а й у всьому праві загалом. Більше того, цей принцип належить до однієї із засад усього цивільного права, оскільки міститься у ст. 3 ЦК України. Для того, щоб бути добросовісним, правове регулювання цивільних відносин має бути здійснене таким чином, щоб воно викликало схвальну оцінку з боку суспільної моралі. Враховуючи, що більшість відносин, пов'язаних із використанням допоміжних репродуктивних технологій, є дозволеними в Україні, то, за загальним правилом, усі вони мають бути добросовісними, щоб не викликати негативної реакції з боку суспільства та держави.

Дотримання прав людини і громадянина є загальним принципом, що притаманний будь-якій галузі права та будь-яким відносинам. Однак цей принцип має завжди бути озвучений через дійсну необхідність дотримання усіх прав та законодавчих приписів. Зокрема, через цей загальний принцип реалізуються багато інших правомочностей, що можуть бути закріплені в інших джерелах, зокрема йдеться про заборону приниження людської гідності, недопущення дискримінації у сфері реалізації репродуктивних прав в усіх її проявах. Усі доктринальні права людини і громадянина мають бути дотримані при розгляді і вирішенні питання щодо здійснення та охорони репродуктивних прав.

Принцип автономії волі полягає у праві особи самостійно здійснювати своє суб'єктивне цивільне право, вільно, на власний розсуд, задля задоволення власної мети та інтересів. Фактично це означає, що тільки сама особа має право вирішувати, чи здійснювати це право взагалі та в який момент його здійснювати. Згідно з цим принципом особа-носій суб'єктивного права самостійно вирішує питання про здійснення або нездійснення своїх прав, а також особа у більшості випадків може вибирати, чи вступати їй у цивільні правовідносини, припинити у них участь. Цей принцип найбільш повно відображає сутність репродуктивних прав особи, оскільки історично перше міжнародне визначення репродук-

тивних прав було надане у Програмі дій Міжнародної конференції з народонаселення та розвитку, ядром якого була теза про права всіх подружніх пар і окремих осіб вільно та відповідально приймати рішення стосовно кількості дітей, проміжку часу та інтервалу між їх народженням [10]. Як бачимо, автономія волі виступає центральним елементом усіх репродуктивних прав.

У широкому розумінні автономія волі розглядається як один з основних принципів регулювання цивільних відносин, вираження основної засади цивільного права, як розсуд сторін. У загальному вигляді його називають принципом диспозитивності, за яким суб'єкти здійснюють та реалізують свої права вільно, на власний розсуд.

Принцип законності означає, що особа має здійснювати відповідне право лише відповідно до норм законодавства; неухильне дотримання державними органами та посадовими особами закону в процесі реалізації норм права. Іншими словами, будь-яка особа у будь-яких відносинах має суворо дотримуватися законодавчих приписів.

Вимога дотримання законодавства при здійсненні суб'єктивних цивільних прав є і перш за все вимогою до особи не виходити за рамки самого суб'єктивного права, що надане їй. Отже, вимога дотримання умов законодавства відноситься як до дотримання меж самого суб'єктивного права, так і до дотримання меж його існування.

Можливість втручання у репродуктивні процеси людини має бути законодавчо закріпленою. Тим більше, що ч. 7 ст. 281 ЦК України встановлює, що лікувальні програми допоміжних репродуктивних технологій мають бути проведені згідно з порядком та умовами, встановленими законодавством. Це ще раз підкреслює тезу про необхідність повного законодавчого забезпечення будь-якого втручання у репродуктивні процеси людини.

Серед спеціальних принципів коротко можна окреслити такі.

Принцип обґрунтованості передбачає прийняття рішення після ретельного вивчення усіх відносин, що склалися, перевірки достовірності юридичних фактів, логічного аналізу ситуації.

Принагідно зазначимо, що будь-яке втручання у репродуктивні процеси людини має бути чітко зваженим, обдуманим, обґрунтованим. Саме у цьому і полягає зміст цього принципу, оскільки головною метою має бути незаподіяння шкоди.

Щодо *принципу доцільності*, то тут необхідно звернути увагу на те, що у правозастосовному акті повинен знайти втілення найбільш виправданий та ефективний варіант реалізації правових вимог.

Своєчасність як принцип реалізації норм права виявляється в обов'язку застосовувати норми права протягом розумного строку, без зволікань, у найкоротший строк. Окрім цього, ведучи мову про репродуктивні права, потрібно зважати на вік та стан здоров'я відповідних осіб, оскільки вікові межі для реалізації репродуктивних прав є зовсім не такими великими. Наприклад, за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, репродуктивний (фертильний) вік жінки становить проміжок від 15 до 44 років [11], отже, будь-які репродуктивні відносини мають виникати, як правило, тільки в цей часовий період.

Принцип належної якості медичної допомоги ми розуміємо як один із основних спеціальних принципів. Саме від безпосередньої медичної допомоги, що надається суб'єкту, залежить можливість реалізації власної репродуктивної функції особи.

Цей принцип передбачає, що організації, медичні установи та усі інші суб'єкти, що надають будь-які послуги у галузі репродуктивного здоров'я, мають бути належним чином облаштовані, використовувати належні технології та досвідчений персонал, створювати умови для інформованої згоди суб'єктів, яким надаються відповідні послуги у сфері реалізації репродуктивних прав.

Більше того, завжди мають бути враховані конфіденційність та приватні аспекти життя кожного суб'єкта, такі дані не підлягають розголошенню.

Принцип пропаганди (підтримки, відстоювання, заохочування) *репродуктивного здоров'я*. Зміст цього принципу зводиться до того, що належне ставлення до власного репродуктивного здоров'я має бути закладене ще у шкільному віці. Належні освітні програми мають бути забезпечені різноманітними фаховими асоціаціями, медичними установами,

урядовими органами охорони здоров'я. Недостатня обізнаність може стати справжньою перешкодою у покращенні репродуктивного здоров'я громадян.

У той же час важливо звернути увагу на те, що будь-які заохочувальні чи виховні заходи мають враховувати релігійні, моральні, соціальні цінності того чи іншого суспільства, не йти врозріз з державною політикою у репродуктивній сфері, а всіляко підтримувати будь-які освітні, виховні, наукові програми із забезпечення освіченості населення саме у репродуктивних правах.

Принцип взаємозалежності репродуктивних прав полягає у тому, що лише у сукупності ряду правомочностей можемо говорити про повну реалізацію репродуктивних прав особи. Так, право на материнство, право на батьківство, право на штучне переривання вагітності, право на проведення штучного запліднення із використанням допоміжних репродуктивних технологій можливі лише за наявності права на доступ до медичної допомоги, права на репродуктивну інформацію тощо. Тільки у такій сукупності та взаємозв'язку репродуктивні права можуть бути реалізовані в повному обсязі задля нормального забезпечення репродуктивного здоров'я населення.

Висновки. Отже, на нашу думку, принципи реалізації прав фізичних осіб у відносинах, що виникають при застосуванні допоміжних репродуктивних технологій, доцільно розглядати як систему загальних та спеціальних принципів. До загальних принципів репродуктивних прав доцільно відносити такі: розумності, справедливості, добросовісності, дотримання прав людини і громадянина, автономії волі, законності. До спеціальних принципів можна віднести принципи обґрунтованості, доцільності та своєчасності, належної якості медичної допомоги, пропаганди репродуктивного здоров'я, взаємозалежності репродуктивних прав.

Більше того, на думку автора, перелік таких принципів не має бути вичерпним задля подальшого удосконалення та розширення, оскільки прогрес, технології та наука розвиваються шаленими темпами, а тому ми маємо залишати можливість для подальших досліджень у цій сфері.

Список використаних джерел:

1. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав / В.П. Грибанов. – 2-е изд., стереотип. – М. : «Статут», 2001. – 411 с.
2. Цивільне право України : [навч. посіб.] / [Ю.В. Білоусов, В.А. Ватрас, С.Д. Гринько та ін.] ; за ред. Р.О. Стефанчука. – К. : Правова єдність, 2009. – 536 с.
3. Цивільне та сімейне право України : [підруч.] / за ред. Є.О. Харитонова, Н.Ю. Голубевої. – К. : Правова єдність, 2009. – 968 с.
4. Теорія держави і права. Академічний курс : [підручник] / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – 2-е вид., перероб. і доповн. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 688 с.
5. Цюкало Ю.В. Принципи здійснення суб'єктивних цивільних прав : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Ю.В. Цюкало. – К., 2013. – 236 с.
6. Виниченко Ю.В. Категория «разумность» в гражданском праве России / Ю.В. Виниченко. – Иркутск : Изд-во БГУЭП, 2007. – 171 с.
7. Памятники римского права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. – М. : Зерцало, 1997. – 608 с.
8. Дигесты Юстиниана. Избранные фрагменты в переводе и с примечаниями И.С. Перетерского. – М. : Изд-во «Наука», 1984. – 456 с.
9. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар / [І.В. Жилінкова, В.К. Антошкіна, Н.А. Д'ячкова, В.Ю. Москалюк та ін.] / за ред. І.В. Жилінкової. – Х. : Ксилон, 2008. – 855 с.
10. Program of Action of the International Conference on Population and Development. – United Nations, New York [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/popin/icpd/conference/offeng/poa.html>.
11. Women's health – Fact sheet № 334 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs334/en>.

